

NOUN GRAMMATICAL CATEGORIES OSCILLATIONS IN TEXTS BELONGING TO THE EIGHTEENTH CENTURY. APPLICATIONS ON RADU TEMPEA'S ROMANIAN GRAMMAR (1797)

Andreea Drișcu, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: The texts from the old Romanian literary language register many cases of formal inconstancy, justified by graphic, phonetic, morphological, syntactic and lexical phenomena. These aspects appear during the linguistic innovation periods and they are determined by the influence from other languages. The eighteenth century represents for the Romanian culture a modernization period (as a result of the orientation toward Western culture), materialized in constant efforts of the Romanian scholars for language cultivation through normative papers writing and through the intensification of the process of publishing books from different cultural areas. The most remarkable contributions belong to the Transilvanian scholars because they were the ones who have made contact with Western civilization and have applied the Enlightenment principles in their attempt to standardize and cultivate literary language.

The papers written in these conditions reflect different features, some of them determined by the popular idiom influence, others by dialectal aspects, but also by the Enlightenment influence, materialized in the attempt to approach Romanian words and forms to the Latin ones. These phenomena contribute to the system instability, being recorded multiple inconstancy situations, especially at the graphic and phonetic levels. Although the morphological level is considered the most stable, there are many cases of oscillation, explained by the inclination of marking the grammar categories. This phenomenon concerns all the speech parts, involving a lack of stability of the literary language norms.

I have chosen to analyze some of these noun oscillations, with examples which I have taken from Radu Tempea's Romanian Grammar (1797)¹. My research, made in an analytic and monographic way, is trying to explain some of the author options for some noun forms which present oscillation of one or more grammar categories. Many of them can be explained by the writing etymologisms and by the equivocation of terms usage in a normative paper written at the end of the eighteenth century.

Keywords: grammar texts, morphology, noun, grammar categories, Romanian literary language.

În textele aparținând vechii române literare sunt înregistrate numeroase cazuri de inconsecvență fonetică și grafică ale unor forme care reprezintă, în plan morfologic, diverse categorii gramaticale. În acest fel, și domeniul morfologiei, considerat cel mai stabil sistem al limbii, cunoaște situații de alternanță și de inconsecvență. Aceste modificări sunt cauzate fie de

¹ I made a critical edition of this text in my doctoral researches, writing my doctoral thesis called *Radu Tempea's Romanian Grammar (1797). Critical edition and linguistic-philological study*. It has been public presented in Iassy, on September 2013.

procesele de înnoire lingvistică, fie de imixtiunea graiurilor populare în exprimarea cultă, ceea ce face ca în limbă să apară forme fonetice și morfologice noi, folosite concomitent cu cele arhaice. Fenomenele în discuție apar în textele aparținând tuturor variantelor literare românești din secolul al XVIII-lea, această perioadă fiind cunoscută ca un moment de intensă îmbogățire lingvistică, ca urmare a pătrunderii formelor culturii occidentale în țările române.

În textele din Transilvania acest fapt dobândește un caracter mai pronunțat, datorat atât contactului direct pe care l-au stabilit cărturarii români cu Biserica Catolică, cât și procesului mai intens de laicizare a culturii prin redactarea unui număr considerabil de lucrări normative. În această perioadă sunt tipărite numeroase lucrări de gramatică și de ortografie, cele mai multe dintre ele inspirate de lucrarea fundamentală a cărturarilor ardeleni Samuil Micu și Gh. Șincai *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae* (1780). Una dintre ele apare la Sibiu, în 1797, fiind concepută ca un manual pentru învățarea limbii române în școlile din Sibiu și Brașov. Este vorba despre *Gramatica românească* a lui Radu Tempea (1797). Având ca model principal *Elementa* lui Micu și a lui Șincai, lucrarea lui Tempea abundă de forme latinizante, în plan grafico-fonetic și morfologic, a căror folosire oscilează cu cele vechi, concepute după modele slavone.

Analiza particularităților morfologice specifice perioadei în care Radu Tempea își elaborează gramatica relevă faptul că structura limbii, reflectată mai ales în trăsăturile ei morfologice și sintactice, nu diferă foarte mult de perioada anterioară. Ceea ce se constată acum este imixtiunea graiurilor populare în exprimarea cultă, care conduce la apariția de forme fonetice și gramaticale noi, folosite concomitent cu cele arhaice. În plus, varianta literară din Transilvania, locul în care a fost scrisă și publicată lucrarea preotului brașovean, suferă influența „mai pronunțată a graiurilor de tip meridional (...) consecință firească a mutării centrelor culturale din nordul spre sudul acestor provincii [Transilvania și Moldova n. n. a. d.]” (Munteanu și Țâra 1971: 98).

În cazul studierii unui text de gramatică, distincția limbaj–metalimbaj se verifică nu numai în ceea ce privește terminologia aferentă celor două planuri, ci și în cazul structurilor morfologice și sintactice. Din acest punct de vedere, textul lui Tempea prezintă avantajul cunoașterii acestor niveluri ale limbii și sub aspect teoretic, nu numai ca urmare a analizei inventarului de fapte morfologice și sintactice. Pornind de la considerațiile realizate de către gramaticianul însuși prezentăm cele mai importante probleme pe care le ridică morfologia substantivului în *Gramatica românească* a lui Radu Tempea. Prezentarea noastră, realizată într-o manieră monografică și analitică, surprinde cele mai importante aspecte ale categoriilor gramaticale ale substantivului.

În textul supus analizei, declinarea substantivului este în general stabilă, existând puține situații în care se realizează trecerea de o declinare la alta, sub acțiunea unor norme regionale. Formele de declinare I, de tipul *ușă* [60/40^v], *mănușă* [60/40^v], *păpușă* [60/40^v] își păstrează forma, fără să treacă la declinarea a III-a (la forme de tipul *ușe*, *mănușe* etc.). Se manifestă totuși tendința de trecere a unor substantive de declinare I la cea de-a doua: *țandăr* [39/30^v]. Și substantivele de declinare a III-a și-au păstrat forma (*berbece* [20/20^v], *cărbune* [20/20^v], *iepure* [20/20^v], *șoarece* [20/20^v]), fără să dobândească forme de declinare a II-a (*berbec*, *iepur*, *șoarec* etc.). Unele substantive aparținând declinării a II-a au și forme de declinare a III-a: *genunche* [20/20^v]. Forma *genunche* este considerată de către Constantin Frâncu ca fiind o inovație (glrv 2009: 241), înregistrată și în gramatica lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai. Probabil folosirea acesteia în lucrarea lui Tempea se datorează și influenței gramaticii

predecesorilor săi. La unele substantive se manifestă tendința de a trece de la declinarea a III-a la cea de-a doua: *grăunț* [44/32^v]; *glonț* [44/32^v]; *flutur* [40/30^v].

În ceea ce privește numărul, opoziția de număr între substantive se realizează fie prin distincții formale, fie prin desinențe, articole sau prin alternanțe fonetice ce conduc la variația radicalului (după glrv 2009: 256). Cele mai multe substantive înregistrate în gramatica lui Radu Tempea sunt susceptibile de ambele valori de număr, acestea fiind stabilite prin comutare, distribuție sau substituție (*ibidem*). Unele substantive masculine prezintă forme regionale terminate în [e]: *berbece* [20/20^v]; *genunche* [20/20^v]. Considerăm că aceste forme sunt determinate de principiul analogiei cu altele similare, principiu care acționează destul de frecvent în textul *Gramaticii* lui Tempea. Ceea ce ne îndreptățește să căutăm această explicație este faptul că substantivele indicate se află într-o enumerare de forme asemănătoare: „Dintru acêstea să scot *Lúca, duca, papa, jude, lapte, dinte, soare, șêrpe, cîne, iepure, părinte, berbece, cărbune, june, mire, purece, clește, părete, pește, burete, genunche, șoarece, foale, spate*” [20/20^v].

Epoca în care a fost scris textul lui Radu Tempea consemnează un fenomen inițiat anterior în morfologia textelor românești, și anume marcarea categoriilor gramaticale, fenomen care presupune „introducerea (sau menținerea) unor semne distincte pentru a diferenția într-un mod mai tranșant numerele, cazurile, persoanele sau modurile” (Gheție 1978: 46). Unul dintre procedeele prin care categoriile gramaticale sunt mai clar exprimate este stabilizarea formelor de plural a substantivelor prin selecția desinențelor de plural. Din acest punct de vedere, se constată în textul lui Radu Tempea faptul că desinența de plural oscilează la formele corespunzătoare tuturor celor trei genuri gramaticale (*ram, rami* [37/29^r]; *colón, [colóni]* [38/29^v]; *zăr, zăruri* [40/30^v]; vezi și explicația din Iacob 2000: 90 pentru construirea de forme de plural de la substantive *singularia tantum*, fapt care determină schimbarea flexiunii și a sensului lexical al cuvântului; *bas, base* [41/31^r]; *brîu, brîne* [42/31^v]; *țăpuș, țăpușuri* [45/33^r]), uneori în cazul aceleiași forme: *hîrb hîrburi, hîrbi* [33/27^r], în contextul „*hîrb hîrburi, cîteodată și hîrbi*” [33/27^r]. În această categorie se încadrează și substantivul *răzimuș* [45/33^r], consemnat în text cu două forme de plural:

„Numele cêle ce să sfîrșesc în -ș în numărul multoratec iau *-uri* după -ș, ádecă *răzimuș răzimușuri, verș verșuri, țăpuș țăpușuri* și altele.

Acestea iau *-e* după -ș, ádecă *oraș orașe, răzimuș răzimușe, cuțitaș cuți-[46/33^v]tașe, măcriș, paloș, răvaș, fedeleș, răziș*”.

Fenomenul oscilației desinențelor de plural la substantive în perioada căreia aparține textul transcris este reflectat de numeroase exemple. Unul dintre acestea este paragraful următor: „Acestea au în numărul multoratec *-i*, ádecă *grumaz grumazi, călăuz călăuzi, spînz spînze, solz solzi, mînz mînze, mătăuz mătăuzi, [36/28^v] sturz sturzi, rogoz rogozi, răgaz răgazi*”, unde se înregistrează mai multe oscilații specifice limbii române vechi. Mai întâi, se constată faptul că pe baza simplei asemănări a cuvintelor la singular și a posibilității de formare a pluralului numai prin alipirea desinenței *-i* la radical (așa cum este cazul cuplurilor *spînz, spînze; solz, solzi; sturz, sturzi*), unele substantive au forme de plural la care, fie se ignoră alternanța consonantică (*grumazi, mînze*), fie este atribuită o altă desinență de plural decât cea cu care cuvântul în cauză s-a consacrat ulterior în limba literară (*mătăuzi/ literar: mătăuze; rogozi/ literar: rogozuri; răgazi/*

literar: *răgazuri*). La acestea, se adaugă și variabilitatea unor forme de singular (*călăuz-* formă variabilă a formei literare *călăuză*).

Un alt exemplu de situație în care este evident faptul că Tempea nu ținea cont de corespondența gen gramatical-desinență de plural îl constituie construirea unei forme de plural precum *clopoțele* [36/28^v], singular al lui *clopoțel*. Aceasta din urmă se încadrează în categoria substantivelor terminate în consoana *-l*:

„Numele cèle ce să sfîrșesc în *-l* iau după sine *-uri*, ádecă *podmol podmoluri, ocol ocoluri, deal dealuri* și altele.

De multe ori iau după *-l* un *-e*, ádecă *inel inele, pistol pistoale, clopoțel clopoțele*. [37/29^r] Unele iau după *-l* în numărul multoratec *-ei*, ádecă *cercel cercei, negel negei, vițel viței* și altele.

Acestea iau după *-l* pă *-i*, ádecă *sol soli, vechil vechili, cal cai*”.

Chiar dacă se constată o oscilație și uneori, o nesiguranță în ceea ce privește stabilirea desinențelor la substantive, trebuie luate în considerare și situațiile în care Tempea nu mai aplică același principiu al analogiei și fixează drept norme unele forme care s-au consacrat ulterior drept literare. Este cazul cuplurilor *steag, steaguri* [34/27^v], respectiv *pribeag, pribegi* [34/27^v], care, deși se află în aceeași serie mai amplă, determinată de consoana cu care se termină cuvintele la forma de singular, nu coincid în privința desinenței de plural. De altfel, întregul paragraf scoate în evidență faptul că Radu Tempea stabilește forme care se vor impune ulterior ca fiind literare:

„Numele cèle ce să sfîrșesc în *-g* iau în numărul multoratec de multe ori *-uri*, ádecă *jug juguri, prag praguri, steag steaguri*.

Iară de multe ori să schimbă *-g* în *-ge*, ádecă *toiag toiége, briceag bricége, zălog zăloage*.

Scoate dintru acestea *pribeag, dășag, covrig, hîrciog, ciung*; acestea au în numărul multoratec *pribegi, dășagi, hîrciogi, ciungi*” [34/27^v].

Paragrafele citate sunt ilustrative și din punctul de vedere al metodei pe care gramaticianul o folosește pentru a fixa desinențele substantivelor și anume cea determinată de consoanele sau de grupurile de slove cu care se termină cuvintele. Această metodă impune o analiză mult mai detaliată spre deosebire de cea care ia în calcul corespondența între genul gramatical al cuvintelor și desinențele specifice, precum și excepțiile de la reguli. Însă, aceeași metodă prezintă dezavantajul faptului că multe cuvinte dobândesc forme de plural prin analogie cu alte forme din aceeași categorie, încadrarea în genul gramatical și alternanțele vocalice sau consonantice care apar uneori nefiind luate în considerare. Metoda de lucru, precum și rezultatele aplicării ei sunt indicii care subliniază lipsa de stabilitate a normelor morfologice specifice limbii române vechi.

Încercarea de construire a unor paradigme de forme de plural pentru substantive în funcție de terminațiile lor ignoră excepțiile de la reguli. Astfel, similitudinea formală dintre *sîn* [38/29^v] și *vin* [38/29^v], îl determină pe Tempea să îl încadreze pe *sîn* în categoria substantivelor formate cu desinența de plural *-uri*; pe baza aceluiași criteriu, autorul alcătuiește forme de plural precum *tălenți**, *ieromonași* [43/32^r]; *jucărei* [48/34^v]; *viespi* [52/36^v]; *grăbi** (forma de plural

a lui *grabă* [53/37^r], *boale* [56/38^v], *legumi* [56/38^v], *blane* [57/39^r], *lêfe* [59/40^r], *grêțe* [59/40^r] (forma de plural a lui *greață*). Același principiu al analogiei face ca și unele substantive *singularia tantum* să primească forme de plural: *zăruri* [40/30^v] (forma de plural a lui *zăr*), *foli* [50/35^v] (pluralul lui *foale*), *iuțimi* [51/36^r], *sîngiuri* [53/37^r] (pluralul lui *sînge*), *grăbi** (pluralul lui *grabă* [53/37^r]). În aceeași situație sunt și unele substantive colective care primesc forme de plural: *fînațe* și *fînații* [44/32^v] (sunt acceptate ambele forme de plural pentru *fînaț*). Interesant este faptul că Radu Tempea are intuiția unor forme de plural pentru o serie de substantive pentru care pluralul nu indică mai multe obiecte de același fel, ci „mai multe sorturi din aceeași categorie” (glrv 2009: 260). Este vorba despre forme precum: *cărni* [52/36^v], *ierburi* [53/37^r], *mătășuri* [58/39^v], *dulcețuri* [60/40^v], *verdețuri* [60/40^v]. De asemenea, [o] aton închis la [u], într-un exemplu precum *articuli* [X/8^v] încadrează acest substantiv în paradigma numelor masculine, iar desinența de plural este conformă cu această încadrare.

Uneori, deși încadrarea în genul gramatical este corectă, atribuirea unei desinențe de plural este greșită; este cazul substantivului *verburi* [XII/9^v], de genul neutru, exemplu care evidențiază oscilația curentă în epocă între desinențele *-i* și *-uri*. Dificultățile de adaptare fac ca în text să consemnăm și forma *verbumuri* [58/39^v], rezultată din alipirea unei desinențe de plural românești la un radical latinesc. Ea face parte din categoria neologismelor de genul neutru care își construiesc pluralul cu morfemul *-uri*. Alteori, substantive de gen neutru oscilează între desinențele *-i* și *-e*, ca în cazul lui *numeri* [XI/9^r]. Analiza faptelor relevă folosirea acestui neologism neadaptat pentru a desemna categoria numeralului și a numărului. Existența lui în gramatica lui Radu Tempea atestă un fenomen interesant, și anume acela al folosirii a două forme de plural pentru substantivul *nume*: una cu aceeași formă, distincția de valoare numerică realizându-se prin substituție sau cu ajutorul unor mărci formale (cum ar fi articolul), folosită pentru a marca cel puțin două substantive sau adjective, ambele încadrate în clasa mare a numelui și cea de-a doua, *numeri*, care desemnează cel puțin două numere. *Numeri* este forma etimologică a substantivului *nume*, folosită frecvent până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, provenită din latinescul *nomina*. Gramatica lui Tempea atestă și formele *numărilor* [115/67^v] și *numerile* [117/68^v] folosite pentru a denumi numărul, în calitatea lui de categorie gramaticală. Tot un fapt de etimologizare și de adaptare a neologismelor este și forma de plural *pronomenilor* [XI/9^r], unde desinența *-i* este atașată unei forme neadaptate din punct de vedere fonetic. Influența modelului latinesc este evidentă și în cazul substantivului *advérbii* [XII/10^r], unde forma latinească de plural influențează selectarea desinenței de plural românești.

Alte forme de plural mai apropiate de cele etimologice au și substantivele care se termină în *-ău* sau *-ou*. În opinia lui Tempea „Iară cèle ce să sfîrșesc în *-ău* sau *-ou*, în numărul multoratec să mută în *-ao*, ádecă *părău pã-*[43/32^r]*rao*, *mîngălău mîngălao*, *vălău vălao*, *tulău*, *călău*, *fercălău*, *ou*, *lepedeu*, *hinteu*, *năcrăvălău*, *șîrcălău*, *herestrău*, *hîrșău*, *hurduzău*, *zărgălău*”. Substantivul *zîoa* [180/100^r] se abate de la această regulă, având drept formă de plural pe *zile* [173/96^v]. Desinența *-ao* nu s-a păstrat în româna actuală.

Uneori primesc desinențe de plural cuvinte aparținând categoriei *singularia tantum* (*porumb*, *porumbi* [33/27^r]), fapt determinat de același principiu al analogiei cu forme similare „Cèle ce să sfîrșesc în *-b* în numărul singuratec iau în numărul multoratec *-i*, ádecă *porumb* *porumbi*, *bomb* *bombi*, *rob* *robi*” [33/27^r]. În textul editat, se mai întâlnesc astfel de exemple: *mălaiu*, *mălaie* [47/34^r], *noroiu*, *noroaie* [47/34^r]; *trezvie*, *trezvii* [48/34^v]. Este înregistrat și fenomenul invers, care presupune alcătuirea de forme de singular de la substantive care, în limba

română actuală, nu cunosc aceste forme: *grăunț* [44/32^v]; *glonț* [44/32^v], formate prin trecerea celor două substantive de la declinarea a III-a la declinarea a II-a.

Substantivele neutre care au radicalul terminat în [r] prezintă desinența de plural –ă (*car*, *cară* [39/30^r]; *izvor*, *izvoară* [39/30^r]; *hotar*, *hotară* [39/30^r]), ca urmare a velarizării lui [e] după [r]. O altă posibilă explicație este cea a influenței unor forme precum *cară*, *fiară*, în cazul cărora s-a produs velarizarea datorită lui [r] lung din etimon (vezi Gheție 1975: 159 și Iacob 2000: 89).

Deși se înregistrează numeroase situații de forme de plural greșit alcătuite, Tempea notează și reguli care devin generale în epoca în care a fost scris textul pe care îl edităm. De pildă, substantivele feminine care în limba veche formau pluralul cu desinența –e, îl formează acum cu –i, înlocuirea celor două desinențe devenind o normă generală, așa cum însuși autorul arată:

„Numele cele ce să sfârșesc în –ră, –tră, –tură mută slova cea de pă urmă –ă în –i, ádecă moară mori, gură guri, coptură copturi și altele.

Asemenea au numărul multoratec numele mutarnice care să trag de [58/39^v] la verbumúri, ádecă sământură sământuri, pușcătură pușcături, cusătură cusături și altele.

Scoate țundră, vidră, vatră, vadră, pară, mură, căci acêstea mută –ă în –e, ádecă țundre, vidre, vetre, vedre, pere, mure”.

Aceste ultime substantive sunt rezistente la tendința de înlocuire a desinenței –e prin –i. Chiar și unele neologisme adaptate suferă acest fenomen de înlocuire (*termínurile* [VIII/7^v]; *vérburile* [XII/9^v]; *pronómenile* [80/50^v]). Există și situații în care –i este rezultat din închiderea lui –e, urmat de articolul hotărât –le: *unile* [VIII/7^v] (am înregistrat și forma *unele* [I/4^r]), *glasnicile* [3/12^r]; *starnicile* [42/31^v]).

Încadrând în categoria numelor și adjectivele (sau *numele mutarnice*, în terminologia lui Tempea), autorul propune forme de plural și pentru o serie de adjective cu o expresie asemănătoare cu a substantivelor analizate. De pildă, adjectivul *cîrciumărit* [41/31^r] este inclus în aceeași categorie a substantivelor terminate în –t, care la plural suferă alternanța consonantică –ți. De asemenea, *prost* [42/31^v] se află printre numele terminate în –t care își construiesc forme de plural cu ajutorul desinenței –e. În aceeași măsură, *creț* [45/33^r] alcătuiește paradigma numelor care se termină în –ț și primesc desinența –uri pentru plural.

În ceea ce privește genul, Radu Tempea, asemenea lui Samuil Micu și Gh. Șincai, distinge numai două genuri gramaticale, feminin și masculin, denumite prin calcurile *femeiesc* și *bărbătesc*. De asemenea, autorul ia în calcul și un gen pe care îl numește *de obște* și care caracterizează adjectivele cu o singură terminație. Tempea consideră că acestea sunt deopotrivă feminine și masculine („Numele mutarnice de obște, ádecă care sînt de articolul și bărbătesc și fâmeiesc și să sfârșesc în –e iau în numărul multoratec –i, ádecă tare tari, mare mari, suptire suptiri” [31/26^r]). Deși genul prezintă mai multă stabilitate decât numărul, există totuși situații în care unele substantive sunt încadrate la alt gen gramatical decât cel căruia îi corespund (vezi și glrv: 246). Un astfel de exemplu este reprezentat de substantivul *slugă* care, deși nu este încadrat explicit în paradigma genului masculin, se subînțelege această încadrare din faptul că i se acordă o formă corespondentă de feminin: „Sluga are în feliul fâmeiesc *slujnică*” [62/41^v]. În aceeași situație este și substantivul *gazdă* [62/41^v], încadrat la masculin, având drept corespondent pe

găzdoaie [62/41^v]. Opoziția dintre feminin și masculin se realizează, în opinia lui Tempea, prin intermediul desinențelor, de regulă Ø la masculin și un afix specific de feminin. Printre sufixele de feminin întâlnite în gramatica lui Tempea se numără –*eașă*; –*iasă*; –*oaie*; –*iță*; –*ică*; –*oare*.

Cât privește categoria cazului, Tempea identifică existența a șase cazuri, oferind mereu forme și pentru ablativ, neținând cont de faptul că acest caz a dispărut în epoca preromanică (vezi Munteanu și Țâra 1971: 213): „Căderi (*cásus*) la români sînt numai patru și acêlea numai în articuli și în prónume au loc, căci numele totdeauna nemișcat rămîne, însă fiindcă în muma limbii noastre latinească sînt șase căderi și noi aicea punem șase” [7/14^r]. Cele șase cazuri nu sunt denumite prin metatermeni specifici, lucrarea neconsemnând termeni neologici care să desemneze aceste realizări. Cazul ablativ este numit *căderea a șasea*, fiind individualizat la nivel formal prin prepoziția compusă *de la*. În această categorie sunt încadrate și numele proprii care sunt articulate la nominativ și genitiv: *Ienacă Văcărescul* [VII/7^r]; *a Lúcăi* [23/22^r], *a Thómii* [23/22^r], *Dumnezéului nostru* [24/22^v], *cartea Pétrului mieu* [24/22^v]; *Petrul mieu* [165/92^v]; *Ioánul nostru* [165/92^v]. La vocativ desinența oscilează în cazul aceleiași forme, fiind înregistrate atât forme cu –*e*, cât și cu –*le*: *îngere/îngerule* [30/25^v]. Am înregistrat și o situație în care se produce închiderea lui [e] la [i], la desinența de vocativ: *o, doamni* [23/22^r], folosit alternativ cu *o, doamne* [22/21^v]. De asemenea, forma substantivelor în vocativ oscilează și în funcție de ocurența cu un determinant, antepus sau postpus: *o, bunule sau o, bune ome* [26/23^v]/ *o, omule sau oame bune sau bunule* [27/24^r]. În general, însă cazul vocativ se individualizează în rândul celorlalte prin forme specifice, între care se deosebesc substantivele care desemnează „fire cuvîntătoare” [30/25^v] de celelalte

„Numele care să sfîrșesc cu neglasnică în numărul singuratec, în cădêrea a cincea iau în sfîrșit –*e*, ca *domn doamne, om ome* sau *oame*, însă numai la numele lucrurilor celor cuvîntă-[30/25^v]toare, precum sînt *îngere, oame, suflete*.”

Să poate zice și cu articolul –*le*, ádecă *omule, îngerule*, ca la alte nume care nu însemnează fire cuvîntătoare, cum este *calule, lemnule, lupule* și altele”.

Citatul relevă faptul că în uzul epocii se folosea atât vocativul etimologic, cât și cel analogic. Se observă astfel folosirea concomitentă a vocativelor în –(u)le și a celor în –e. Participiul trecut substantivizat *iubite cetitoriule* [VII/7^r] se folosește cu vocativul în –e. Ceea ce este specific, de asemenea, substantivelor în vocativ, atât la singular, cât și la plural este construirea de forme substantivale împreună cu interjecția *o*: *o, oamenii cei mari* [28/24^v].

Atrag atenția formele de genitiv/ dativ ale substantivelor feminine în cazul cărora se manifestă tendința de modificare a „grupului desinență+ articol hotărât, –*eei* > –*ei*, –*ii*, –*iei* > –*ii*, –*ei*” (glrv 2009: 266), în cazul unor forme precum: *dóftorii* [I/4^r]; *necunoștinții* [II/4^v]; *a muiêre-i* [24/22^v] (Tempea accentuează faptul că „În cădêrea a doua și a treia [genitiv și dativ n. n. A. D.] în loc de *muiêrei* poți zice *muiêrii*, în loc de *doamnăi doamnii*” [25/23^r], ceea ce evidențiază lipsa de stabilitate a desinențelor de genitiv/ dativ.), *în preajma căsii* [152/86^r]; *lăcuința de obște a casii* [178/99^r]; *treptele comparații* [65/43^r]. Acestea forme de plural sunt elemente de vorbire populară, ceea ce evidențiază faptul că genitivul cu –*ii* concurează cu cel în –*ei*. În crearea formelor de genitiv, Tempea ține cont, de regulă, la substantive, de alternanțele consonantice care apar: „*Tată* ar trebui după regulă să se zică în numărul multoratec *tatii*, însă să se ia aminte că românii la numele cêle însușite și la cêle ce vin de la latini schimbă pă –*t*, cînd să

pune înainte de *-i* [i], *-i* [i], în *-t*, ádecă: *lat lații, mort morții* (numai dăcă nu stă *-s* înainte lui *-t*)” [22/21^v]. La pronume, însă se înregistrează situații în care nu se produce alternanța consonantică.

Numele proprii la genitiv se articulează, fie cu articol hotărât proclitic (*a lui Antónie* [23/22^r]; *lui Pétru* [23/22^r], *lui Dumnezéu* [23/22^r]; *lui Gheórhie* [24/22^v]), fie cu articol enclitic (*a Lúcai* [23/22^r]; *Pétrului mieu* [24/22^v]; *a Savvei* [V/6^r]). Aceste exemple contrazic regula pe care Tempea o formulează cu privire la articularea substantivelor proprii: „Numele însușite (proprii) árticol hotărítoriu nu priimesc, afară de cáderea a dua și a treia, ádecă *Platón filosoful, Socratés înțeleptul*” [165/92^v].

Textul înregistrează și situații în care dativul este construit cu prepoziția *la*: „cuvénindu-se la mai multe singuraticé și proprii” [17/19^r].

Analiza acestor fapte scoate în evidență o serie de variații la nivelul substantivului care „se limitează în primul rând la distribuția unor desinențe de număr, cu consecințe asupra trecerilor de la o declinare la alta, de la o clasă flexionară la alta, a articolului, în distribuția desinențelor de vocativ, în tendința de accentuare a opoziției de număr în dauna celei de gen” (glrv 2009: 269). În pofida acestor variații, formele substantivale prezintă, în general, stabilitate, modificările formale fiind reduse cantitativ față de epocile anterioare ale limbii literare.

Bibliografie:

Gheție, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei R. S. R., București, 1975.

Gheție, Ion, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

GLRV = Frâncu, Constantin, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Editura Demiurg, Iași, 2009.

Iacob, Niculina, *Limbajul biblic românesc (1640-1800). Aspecte ale evoluției limbii române literare până la 1840*, vol. I, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2000.

Micu, Samuil, Șincai Gh., *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghia, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980.

Munteanu, Ștefan și Țâra, Vasile, *Istoria limbii române literare (Secolele al XVI-lea – al XVIII-lea)*, Tipografia Universității din Timișoara, 1971.

Tempea, Radu, *Gramatica românească*, Sibiu, 1797.